

Records d'en Lluís Solà i Noguera, el iaio Lluís

Regina Solà i Amat

Dono les gràcies al iaio per aquests bons moments que ens ha fet passar explicant-nos "batalletes", totes diferents i mai repetides. Tant de bo poguéssim ser tots forts com ell.

Dono les gràcies també al meu cosí de Berga, Estanis (nét del seu germà Joan), per haver tingut la iniciativa d'enregistrar un petit fragment de la seva vida.

La meua mare sempre diu, parlant de la gent gran, que els qui han arribat fins aquí són molt forts i que els altres s'han quedat pel camí. I és ben cert. La gent gran que ha arribat fins al dia d'avui ha estat molt forta. No sé sap ben bé d'on ha tret les forces per sobreviure a reptes com ara guerres, misèries i gana. Però aquí són, explicant les seves vivències, algunes dures d'explicar i cruets de sentir i d'altres divertides de rememorar. Aquestes línies rememoren els passos del meu iaio Lluís, nascut a Santa Eulàlia de Lluçà, comarca de Prats de Lluçanès, al Berguedà, el 1916. La seva història és la història de tants d'altres que, fugint de la Guerra Civil espanyola, van decidir buscar refugi a Andorra. Uns amb més bona sort que d'altres.

Amb aquest testimoni m'he adonat que el iaio era el que n'anomenem un *guerriller*. No es va conformar mai amb el que tenia. Havia d'aconseguir més. En aquest aspecte he de reconèixer que fill petit (Josep Lluís) i néta hem sortit iguals!

En aquestes entrevistes, dutes a terme el 6 i el 7 de febrer del 2003, s'han omès parts que parlen directament de gent del país. Per a bé o per a malament. Malgrat que considero que el iaio té una bona memòria històrica i el considero prou sincer a l'hora d'evocar una situació, algunes dades s'haurien de corroborar directament amb els afectats i contrastar-ne els fets.

Cosa que no s'ha fet perquè moltes de les persones no voldrien reconèixer fets o situacions de fa molts anys. Cada persona actua com bé li sembla en un moment determinat.

El iaio Lluís va néixer el 25 de novembre de 1916 en una família amb set fills, quatre noies i tres nois. Ell, com sol dir, era el que feia el número sis. L'any 1926 la família es trasllada a Obiols, Berga. A 6 anys ja guardava les vaques. No va anar a l'escola però feia d'escolà amb el capellà de la Plana, que li ensenyava la doctrina per poder fer la comunió. El mateix capellà feia de mestre als infants de la zona:

Estanis: A escola no hi vau anar mai?

Lluís: Hi vaig anar poc [...] dels 10 als 12 o 13 anys, i només mig dia. [...] Bueno, anàvem al dematí al col·legi [...] el capellà no ens ensenyava casi bé res i nosaltres, pues, vam aprendre a fotre'ns una carta mal feta i jo lo que tenia més idea era amb els números. [...]

I llegir i escriure també...

Llegir i escriure, però per exemple de geografia i història, i totes aquestes coses, escolta, tot això passava per alt, perquè nosaltres ja li vam dir a aquell capellà: "bueno, nosaltres, com que només venim al dematí, volem números i llegir i escriure, que ens puguem fer entendre."

I el capellà us ho ensenyava en català?

Sí, sí, en català. Però jo, quan escrivia alguna carta amb algun amic o el que fos durant tota aquesta època (guerra civil), jo posava a baix una ratlla i hi deia: allà on faltin punts i comes ja el hi posareu, i si està desenganxat ja ho afegireu. Si mira, coses...

Llavors representa que vós només sabíeu el català?

Jo només sabia el català. [...] el castellà el vaig aprendre al camp de concentració [...] a Huelva. [...] Allà només parlàvem català amb els quatre catalans que érem allà, però collons! si ens haguessin sentit parlar el català, aquella gent, estava prohibit!

A 12 anys entra a treballar a la fàbrica tèxtil de la Plana, on ja treballaven les seves germanes. Després d'haver fet, amb un altre company, una *gamberrada*, com en diu ell i que no ha reconegut el que havia estat, i com que no van voler demanar mai perdó, tal com els demanava l'encarregat, se'n va anar a aprendre de forner a Navàs. De Navàs se'n va anar a Sabadell i d'allí a Barberà del Vallès, on es va quedar fins que va esclatar la Guerra Civil. L'any 1936, el cap de l'estació de Barberà va formar una columna amb 120 joves de la comarca de Sabadell anomenada Acero Rápido i evidentment el iaio s'hi va enrolar. A partir d'aquí comença el seu periple per la vida.

Era com una revolucionària, oi?

Sí, sí, mira, contra el Franco, contra la guerra del Franco. Érem 120 joves de la comarca de Sabadell [...] Allevores ens van destinar cap a Barbastro. A Barbastro ens aquiten i destí al front de Tardiente.

Com hi vau arribar vós a allistar-vos amb aquesta gent, teníeu ganes de...

Perquè com que estàvem lligats amb el sindicat i escolta, érem simpatitzants de la classe obrera, pués escolta, ens vam allistar. Ja em vaig allistar com a voluntari i els altres també. Tots érem voluntaris, tots.

Us van equipar amb armes?

De moment no. [...] Fins que vam ser a Barbastro. Allevores ens van equipar i ens va enviar cap a Tardiente. A Tardiente hi havia els moros. [...] Allà es tractava de defensar la República. De Tardiente va passar a les trinxeres vora de Saragossa. Allí el van ferir a

la mà dreta. Va estar convalescent fins a final de l'any 37. Aleshores va aprofitar i va treure's el permís de conduir a Manresa. Va voler reincorporar-se al front i se'n va anar a fer de xofer al cos de Tren. Després de passar un examen de conducció de camions i aprovar-lo, el van destinar al cos de Sanitat de la Inspecció general de Sanitat. Aleshores les tropes de Franco ja estaven a l'Ebre. La seva missió consistia en recollir els ferits al tren sanitari i portar-los als hospitals de Manresa i Sanahuja. A vegades, quan aquests ferits ja estaven donats "d'alta i cura", els enviaven a Montserrat a fer recuperació.

Va arribar un moment en que un tinent de sanitat els va voler enviar a evacuar a Giroña. Després d'un petit sabotatge dels xofers republicans, va decidir que anirien directament a la frontera amb França. Molts dels xofers van fugir directament a França. Aquells els van afusellar. El iaio va entrar a França i va anar a espetar al camp de concentració de Prats de Molló.

Baixaven homes, dones i canalla també?

De tot! Allà et fotien les pistoles, et fotien l'armament, t'ho fotien tot. Et deixaven pelat, i allà, amb un prat, al camp de concentració.

I què hi havia, tendes de campanya?

Tendes de campanya! Et deixen una manta!

I allà dormíeu a terra?

A terra! Amb una nevada que espanta Cristo. Allà, sobre la neu!

I menjar què?

Menjar? Un tros de carn i un xusco (de pa) per tot el dia.

Després de Prats de Molló els van enviar al camp d'Arles-sur-Tech. I d'allà, amb un amic es va escapar però els va enxampar:

Ens van agafar i ens van fotre dintre d'aquell tren...tren de càrrega! No et pensis pas un tren de passatgers, no! [...] vam anar a parar a Hendaya. A Hendaya ens agafen i ens porten a Pasajes, al port de Pasajes. Del port de Pasajes ens embarquem a un barco, no de passatgers, un de càrrega.

Tota la gent que veníeu de França?

Tota. Tota l'expedició d'aquell tren.

Després de quatre dies arriben a Huelva i els envien al camp de concentració de Isla Saltés. Allí van intentar subsistir de la millor manera possible, practicant el troc, comprant i venent roba, i s'hi va quedar fins al final de la guerra.

Ve una ordre, que tots els presoners de Catalunya [...] ens havíem de traslladar cap a Catalunya, sense avals, sense res. [...] Ens agafen, ens foten en un barco, sortim del camp de concentració, tots els refugiats. Aquell barco, no sé quants dies, vam estar a lo menos una setmana a dalt del barco. [...] Ens van donar ous durs, aquell dia i cap a Catalunya. Nosaltres, els qui havíem estat a intendència, pués ja ens havíem proveït [...] d'una saca d'aquestes de farina plena de llaunes, de xuscos i lo que fos. [...] Vam fer escala a Cadis, a València i a Barcelona.

I a Barcelona, amb els cèntims que anàveu fent de vendre roba a baixa a Huelva, ja portàveu cèntims?

Vaig arribar a casa amb poder 7 o 8 a vora de mil peles.

Llavors, quan vau arribar a Barcelona, ho vau trobar tot trinxat?

Estava tot de qualsevol manera.

Un cop a casa, i com que era de la quinta del 37, li va arribar una ordre per presentar-se a la Guàrdia Civil per fer el servei militar. De tots els qui els pertocava fer el servei, només van convocar als republicans. No s'hi va presentar i va decidir, ajudat per uns amics de la família, entrar a treballar a les mines de Fígols. Un era el capellà i l'altre un tal Francesc Vilardaga, cap de la Falange. En aquella època, qui treballava a les mines quedava exempt de fer el servei militar. De totes maneres, al no presentar-se a la Guàrdia Civil, el van considerar com a desertor. Un familiar els va avisar del què pretenia la Guàrdia Civil si s'hi presentaven. Es veu que per "castigar-los" els enviaven al Marroc a fer el servei militar durant un o dos anys:

Us faran una mala feina. Voleu anar cap a Andorra i us en voleu tornar a França? [...] Jo us buscaré un contrabandista que va a Andorra, un home que li'n deien Xalot, un tal Xalot. [...] A la nit vam sortir, el vam esperar per allà vora la Font Negra o no sé on, pujàvem cap dalt al Pi de les tres branques i travessàvem cap a Gósol i de Gósol veníem a passar aquí al Pont dels Arenys i veníem a sortir a la Rabassa. Aquell home ens va portar fins aquí. [...] Això va ser al mes de desembre del 39, bueno, jo compto el gener del 40. A aquell home li vam dir quan li havíem de donar, ell no volia res. Me'n recordo bé, li vam donar 20 duros cada u. Vam dir, mira, lo menos perquè vagis a sopar i a dormir i a fer el fardo. I ens vam quedar aquí a Andorra.

Bueno, vam arribar aquí Andorra. Hi havia els gendarmes. Vam buscar feina. Ell va anar a treballar de pagès, en una borda que en deien la Borda del Tura. Jo vaig anar a la granja Roca.

Aquí no coneixíeu a ningú?

Vam trobar coneguts.

Coneguts d'abans?

Vam trobar l'alcalde de Berga, vam trobar... que també era de l'ajuntament l'amo de Cal Passa Serres, i vam trobar el Salvans.

D'Avià?

No, el de Berga que tenia la Font de Salvans. [...] Bueno, pués vam trobar coneguts, de Berga, republicans, i ens van aconsellar que no ens moguéssim d'aquí perquè ja havia començat la Guerra Mundial (2a).

Aquí hi havia l'ordre públic d'Andorra. Era quatre policies andorrans i "els gendarmes" francesos. Era la gent d'ordre d'Andorra. Però com que a França hi va haver la capitulació de dretes, que van capitular a les ordres d'Alemanya, que hi va haver l'ocupació alemanya [...] la policia francesa d'Andorra estava a les ordres de la Gestapo de França i els refugiats aquí a Andorra [...] fins a l'any 45 no vam estar segurs del tot.

Quan vau arribar aquí a la granja Roca, què vau fer? Vau anar allà i vau dir "jo sóc tal persona"?

no, no, vaig dir si necessitaven algú.

Per fer de mossos?

Per fer de mossos. Aquesta gent eren agricultors, feien tabaco, tenien poder 10 o 12

vaques de llet, poder n'hi havia una vintena, 7 o 8 eugues, uns pagesos que eren pagesos de la casa Rebés.

Haviem d'estar camuflats. Els que tenien, per exemple, calés, estaven camuflats, a l'hotel Espel d'Escaldes, [...] a l'hotel Sant Julià, l'hotel Pol, [...] Els que no teníem calés, encara que treballéssim, havíem d'estar...guardats. no podíem sortir a les nits. Jo, a la granja Roca, amb el masover del Rebés, vaig estar-hi potser, 6 o 7 mesos. Érem quatre mossos. Un germà d'aquest que ens va portar aquí dalt, un tal Xaloc, que va desaparèixer i mai més em vaig sapiguer res més, un andalús i un de Gósol.

[...] Al dematí, abans d'esmorzar, entre tots llimpiàvem la quadra i munyíem totes les vaques de llet. Después anàvem als prats amb la dalla a fer les vores. [...] Després, venia el pare i amb la màquina i un parell de bous tallava tot el que podia [...]

I després de fer tota aquesta feina esmorzaven.

[...] una casa com aquella, no crec que n'hi hagués una altra en tot Andorra, que tractés tan bé als obrers com aquella gent. Et portaven allà un pa de tres quilos, una cafetera de cafè, una altra de llet, i menja i beu que vols. Allevores anàvem a treballar a les 9 del matí amb un esmorzar que, escolta, com aquell que diu, no t'acabaves el que et portaven, carn, embotit, tocino, pernil, lo que fos.

Misèria no n'hi havia

[...] et tractaven bé aquella gent, tu. No n'he pogut dir mai mal d'aquella gent!

Al cap d'un temps, va plegar de la granja Roca, degut a divergències amb un company seu de feina que l'havia denunciat per no haver fet res durant tot un dia després d'una nit de gresca. Aleshores es va trobar amb uns amics que li van proposar de baixar a treballar a Sant Julià:

[...] Vaig plegar de la granja Roca i me'n vaig anar a Sant Julià. A Sant Julià vaig treballar a la fàbrica de tabaco d'un tal Canturri. Tenien carnisseria i una fabriqueteta de tabaco. Allà, per mediació d'un que estava refugiat aquí i era d'Avià, no recordo com li'n deien, era de l'ajuntament d'Avià [...] vaig anar a treballar a la fàbrica del Canturri.

[...] aquest amic pagava dispesa a una casa que hi havia tres mosses i un xicot, i ell es va casar amb la pubilla d'aquella casa. [...] Em van ensenyar una casa al costat de la que vivia ell [...] i allà vaig conèixer jo la meva dona. [...] Era una família treballadora, humilde, però el sogre, durant la guerra espanyola, va fer molt el contrabando, i de baixada baixaven tabaco i de pujada, pujaven gent de dretes, que estaven camuflats, i els pujaven cap a Andorra. I d'Andorra marxaven cap a França i se n'anaven a la zona de Franco. Va fer cèntims, bastants.

[...] allà ens vam conèixer, i sortíem a ballar i teníem una bona amistat. [...] Ella feia de sastressa amb un sastre.

[...] Un dia, anant a ballar, passa un policia, que ja és mort...

Policia d'Andorra?

Policia andorrà. Em toca per l'espatlla i em diu: acabat aquest ball i cap a casa. No et vull veure més per aquí. Al cafè aquell, o sigui a la sala aquella, hi havia un altillo a dalt...

No us recordeu de com es deia aquella sala de ball?

No recordo com se deia. L'amo era un tal Marfany, i el que portava el bar, o sigui el

café i la sala de ball, un tal Dionisio. Refugiat espanyol, eren tres germans que tots havien sigut de l'exèrcit republicà, però com que tenien una germana aquí casada amb un policia andorrà, no els va passar mai res i els deixaven tranquils.

I podien sortir allà on volguessin?

Sí. [...] Bueno pués, això que et deia. Jo tenia l'abric posat a dalt amb un altillo i li dic al policia: deixeu-me anar a buscar l'abric perquè no puc pas deixar-lo. I va dir: bueno, bueno. Hi havia una escala de fusta que pujava. Jo, arribo a dalt i li dic al Dionís, que feia de camarer i en tenia un altre que l'ajudava: va, fem un Vermut. I en ves de marxar ens posem amb ells a fer un Vermut allà. I el policia al cap davall de l'escala. A última hora [...] puja i em diu: es que els fas grossos! Dic: els que els pengen, els donen temps per menjar i beure! Agafo l'abric, la dona, bueno, la nòvia, i cap a casa.

[...] un dia [...] portàvem tabaco, quan l'havien passat per la màquina [...] el portàvem a la casa de l'amo de la fàbrica [...] al mig de Sant Julià i a dalt hi havia unes golfes i esteniem la picadura allà. En acabat la frisàvem i l'empaquetàvem. Pués em troba (el mateix policia) que passava per la plaça amb una saca de tabaco i em diu: no et vull veure més! Bueno, jo no sé si era perquè jo era refugiat republicà o per lo que fos, que em tenia mania. L'altre policia, aquest que estava casat amb aquesta mossa dels tres germans, no ens havia dit mai res, mai. [...] Jo li vaig dir: bueno. I diu: es que tinc ordres de presentar-te, d'agafar-te i portar-te cap a Andorra amb el jefe. Vaig dir: bueno, deixeu-me anar a buscar l'americana i ja vindré. I em va dir: no, no, que t'acompanyo. Jo vaig deixar estar la saca de tabaco allà, em va esperar i marxem cap a casa. Anem a casa [...] de la nòvia, pujo a dalt i li dic a la seva mare: miri, a baix a la porta hi ha un policia que m'espera. Així és que quan se'n cansi, digueu-li que em vingui a buscar aquí a dalt als Plans. Els Plans era una casa de pagès que és allà la primera casa quan vam arribar a Andorra. Que em vingui a buscar a allà dalt que l'espero. Jo vaig saltar per la part del darrera de la casa, hi havia una mica de terrassa que potser tenia un metro i mig o dos màxim, i vaig saltar. Vaig agafar l'americana i si tenia algun cèntim i vaig fotre el camp cap amunt. Aquell policia va cridar i...

Us va veure marxar?

No, [...] ell era a baix al carrer [...] pués li va dir (la sogra): aquell xicot ja ha marxat, l'he vist que marxava pel terrat i no sé on ha anat.

No us va venir a buscar enlloc?

No. Allevores, jo, com que no podia treballar, tenia alguns amics que feien el contrabando. En coneixia de Berga [...] de Guardiola [...] Pués allevores em vaig dedicar al contrabando. Perquè com que no tenia calés pues havies de guanyar-ne.

Havíeu de fer alguna cosa o altra

El primer viatge el vaig fer per mosso. Amb un xicot que ja és mort, que es va casar amb una andorrana, que era de cap Tarrés de la Coma de Sant Llorenç. Ja li deien el Tarrés. Vaig fer un viatge per a ell. Cobrant d'aquí la Coma de Sant Llorenç, tres-centes peles. Collons! 300 peles! Jo guanyava 15 peles cada dia! I en pagava 10 o 12 de dispesa! Allevores aquells altres companys i amics i això em van dir: vols baixar cap a Berga? I potser vaig fer un altre viatge de mosso, també. A Berga 500 peles.

Us donaven 500 peles per baixar tabac fins a Berga?

Sí

I quant en baixàveu més o menys?

El fardo era de 35 quilos.

Llavors a Berga, quan arribàveu allà on anàveu?

Nosaltres descarregàvem a dalt a la Font Negra, una casa de pagès, no recordo com se deia, una casa de pagès. Bueno, descarregàvem allà. Allevores ja tornàvem a marxar. Ells ja l'entraven a Berga de la manera que fos. O cap a Manresa...

O sigui allò era com un magatzem diguem, arribàveu allà i el deixàveu allà. Llavors qui us pagava? El que us havia contractat?

Ens pagava allà, perquè...

I els cèntims quan us els donava? Quan tornàveu o quan feieu el viatge?

La meitat quan marxàvem i la meitat quan arribàvem.

Llavors d'allà què portàveu cap aquí?

D'allà cap aquí dalt havíem pujat llana perquè l'exportaven cap a França i de França devia anar cap a Alemanya i jo què sé... I després d'aquests dos viatges, el viatge que pujàvem la llana, pués, ja vaig tenir algun cèntim. Allevores ja vaig baixar un fardo pel meu compte.

[...] Allevores jo vaig començar de treballar pel meu compte. Baixava un fardo de tabaco de 32 o 35 kg...

El tabac que era sempre pastilla de tabac molt, ja?

Sí, sí, tot era picadura. En acabat va venir Regios, uns cigarrets que en deien Carmela, llevores ja barrejàvem, ja baixàvem picadura, Carmela i lo que fos. I el veníem a Avià, amb el Mañana. [...]

Llavors, quan baixàveu ja pel vostre compte els fardos guanyàveu més cèntims que no pas...

Oh! Llavors guanyava més cèntims.

Llavors per exemple un viatge a Berga...

Per un viatge allà baix et quedaven entre 800 i 1000 peles.

El doble que guanyàveu abans?

Sí. I si no el venia allà amb el Mañana el venia allà... a la colònia Rosal hi havia un magatzem, bueno una casa que li'n deien Ca l'Estopet. També se n'havia baixat a Manresa que encara ens van quedar a deure tres fardos. [...]

I hi vau baixar expressament per cobrar?

Hi vam baixar expressament per cobrar.

A peu també?

No! Portàvem passes falsos. D'aquells passes que feia la Guàrdia Civil, falsos.

I qui us els proporcionava aquests "passes"?

No, no, jo tenia un passe que, mira, era el passí de la meva germana Leonor que, en comptes de posar Leonor hi posava Luis. Ara no sé si existeix però existia un líquid que podia esborrar una cosa que casibé no es...s'hi havien de fixar molt per conèixer que estava rectificat. Allevores, baixàvem amb el tren fins a Manresa, i a Manresa

agafàvem el cotxe de línia, l'Alzina, i pujàvem fins aquí vora la Seu, o sigui que ens estalviàvem el deixò...quan ja no pujàvem llana. [...]

Això que era l'any 40, més o menys?

Sí, sí, això era ja el 41 o 42 perquè durant... del 40 fins al 45 aquí a Andorra, com que els alemanys havien ocupat a França, pues aquí diguéssim, la policia, l'ordre civil, era de la policia andorrana, que eren 4, com aquell que diu, no sé si eren 5 o 6 o 7 eren gendarmes francesos. Però com que estaven a les ordres dels alemanys, aquí no estaves tranquil perquè durant aquesta època...

És clar perquè els alemanys a més a més eren aliats de Franco també...

I tant que eren aliats del Franco! [...] Una vegada, després d'estar perseguit, bueno, jo i d'altres, però jo parlo de mi. Van venir 3 policies o 4 a casa. Perquè jo quan pujava aquí no sortia.

Seguíeu estant aquí a casa de la

Jo m'estava 8 dies a Andorra i 15 dies a Espanya, entre Obiols i pel camí i aquí a Andorra. Van venir tres policies, bueno, tres van pujar a casa, els altres es devien quedar a baix a la porta. Van fotre un registre a casa que devien mirar...bueno, si jo hi era. I jo no hi era. I anaven a veure si trobaven alguna pistola. Ja en tenia de pistola ja...No la tenia sota el matalàs!

La portaveu sempre a sobre?

Van registrar hasta a sota el matalàs! Es veu. Això m'ho va dir la sogra. Bueno pués nosaltres ens vam haver de dedicar al contrabando durant aquests anys fins que es va haver acabat la Guerra Mundial...

Perquè llavors, durant el contraban, mentre fèieu aquests viatges, què fèieu, arribar aquí, tornar a carregar i avall un altre cop, no descansàveu mai, no?

No, a lo millor paràvem 3 o 4 dies, camuflats, tornàvem a fer el fardo i tornàvem a marxar.

Perquè llavors no hi havia control de policia, de guàrdies civils per a la muntanya, no hi havia res d'això?

L'un tocava l'altre! De Guàrdia Civil n'hi havia pertot arreu!

El que passa que ja sabíeu per on passava no?

Pertot arreu. Durant aquella època, en van matar aquí dalt a la frontera, en van ferir més d'un, però en van matar lo menos 3 o 4 durant aquells 4 o 5 anys.

De contrabandistes?

Contrabandistes perquè com que va ser també l'època, quan va haver acabat la Guerra Mundial, també va ser l'època que nosaltres encara ens dedicàvem al contrabando, perquè aquí no hi havia feina [...] En fin, nosaltres baixàvem tabaco. Després del 45 tabaco i d'altre gènere. Jo havia baixat muntants d'ulleres que els havia portat a Manresa [...] a una òptica. Uns muntants que se'n deien Amor. De pujada ens dedicàvem a pujar gent, que marxava del règim de Franco, perquè tenien els familiars a França. I nosaltres els pujàvem fins a Andorra o fins a França. I allevores, ells s'ajuntaven amb les seves famílies que tenien a França. Això va ser durant...del 45 fins al 50 [...]

Perquè llavors, aquesta gent que pujava amb vosaltres se n'anava a trobar les seves famílies a França?

Espera... Aquí m'he descuidat una cosa.... Durant la Guerra Mundial, del 40 al 45 a

més de dedicar-nos al contraban de tabac, ens dedicàvem a fer de guies de la gent de la resistència que recuperaven de les brigades internacionals franceses, de França. Jo havia baixat polonesos, que els entregava...d'aquí els portàvem fins a Josa. A Josa els entregàvem a uns xicots i els acompanyaven al consolat de Barcelona. A Barcelona, aquests estrangers els portaven, em sembla que era, Miranda de Ebro, a un camp de concentració. Allevores, el Consolat els treia i els tornava a portar quan tenia expedicions cap al seu país. Perquè hi havia la resistència a tot arreu. A França hi havia la resistència, aquí a Espanya hi havia els maquis, perquè estàvem convençuts, tots que, una vegada acabada la guerra mundial, s'acabaria el règim de Franco. Però el règim de Franco, per les seves combinacions econòmiques dels americans, van apoyar el règim de Franco i el règim de Franco no es va acabar fins que va morir el "Sisquet". Pues nosaltres fèiem això, ens havíem dedicat a baixar gent i a pujar-ne.

Llavors, aquesta gent que els baixàveu i pujàveu, també us pagaven?

Sí, sí, teníem...ens donaven 1000 pessetes per cada un [...], tant els que pujaven com els qui baixaven. [...]

I com a molt quants ens portàveu?

Home, a vegades hi havia expedicions de 7 o 8, a vegades...perquè no era jo sol, érem 4 o 5 que fèiem el trajecte. Hi havia d'altres colles que els baixaven fins a Solsona. Nosaltres anàvem a Josa.

Perquè llavors, quan marxàveu així per la muntanya què fèieu, anàveu tots en grup o n'hi havia un que anava davant per mirar?

Sempre n'hi havia algun que anava a explorar una mica el camí.

A veure què hi havia...

Sí, perquè no podies passar pels ponts, havies de passar pels vados, saps quan el riu baixa amb l'aigua plana? Doncs havies de passar per allà encara que l'aigua t'arribés aquí dalt els collons! Et treies els pantalons, te'ls foties a l'esquena i au, passaves. I amb espartenyas. Perquè a l'hivern, quan havies passat el riu et quedava la sorra enganxada a la sola de les espartenyas. Allevores te les canviaves i au, avall.

Amb quin calçat anàveu per anar per aquí a la muntanya?

Portàvem espartenyas i sabates. Si era l'hivern i si hi havia neu, sabates i si no espartenyas.

Espardenyas de vetes?

No, no. Unes espartenyas franceses que eren de sola de goma i la tela era com un impermeable. Unes espartenyas que no n'he vist mai més. Duraven un any!

S'hi caminava bé?

Oi tant! Pués una de les vegades, això m'ho havia descuidat, portava jo una persona sola, un aviador americà, que només parlava anglès, no parlava res d'espanyol, però jo li vaig fer entendre...baixant amb d'altres colles. I aquell dia em vaig decidir a anar-lo a portar al consolat de Barcelona. I el vaig baixar...

Aquell no el vau deixar a Josa, vau fer tot el trajecte?

Amb aquest feia tot el trajecte. Vaig baixar amb el tren a la cabina del guarda-frenos. [...] abans d'arribar a Manresa, [...] a l'estació, llevores baixàvem i d'allà a l'estació de

Manresa vam anar cap a baix a l'estació del nord. El vaig fer quedar als lavabos, li vaig donar [...] la meva gavardina i vaig anar a treure els bitllets fins a Barcelona. Es veu que algun xivato em va veure i em va denunciar.

El primer tren de Manresa cap a Barcelona sortia per allà quarts de 7 del matí [...] Aquell home el vaig fer ficar al primer vagó. Jo me'n vaig anar a l'últim. Jo li vaig fer entendre si la Guàrdia Civil, jo li feia entendre amb signes, m'agafa, això pel viatge, a mi em tallen el coll, a tu no faran res, però a mi em tallen el coll. Jo estava a l'últim vagó i el tren no sortia a l'hora que havia de sortir. Poder va estar un quart d'hora o més.

Portàveu algun rellotge d'aquests penjats o com sabíeu l'hora?

No, portava un rellotge.

De polsera?

Sí. Jo vaig sortir a la punta del vagó...

Ja us veu malpensar...

Tanta estona... La Guàrdia Civil va agafar aquell home i el portaven al mig.

Que anaven dos guàrdies civils?

Dos guàrdies civils. Jo ja vaig començar de fer el cigarro per encendre'l. Ja estava algo nerviós i la Guàrdia Civil passava i anaven vigilant, aquests seients...

Anava passant la Guàrdia Civil pels vagons

Anava passant la Guàrdia Civil pel mig i anava vigilant tots els asientos. Jo estava a l'últim asiento del darrere. Arriben allà i li diuen: usted conoce este señor? Ell no va dir mai res, no deia ni sí, ni no. Jo ja li havia fet entendre tu mutis i em demanen la documentació a mi. Jo els ensenyo la documentació, miren: cómo se llama su padre? Fulano de tal. Su madre? Fulano de tal. Usted? Fulano de tal. Tot "confrontava". Tot estava correcte. Ni es van fixar amb aquest passe. Poder eren més rucs que jo encara...

I no us van dir res...

No, no. Em van tornar els papers, i un guàrdia civil li diu a l'altre: no pases cuidado que antes de llegar a Barcelona ya hablará.

Això l'aviador aquell?

Sí. [...] La gent vigilava. Treien el cap pel costat del seient i vigilava. Ells van marxar, tornen a agafar al camí cap a vall, cap a altres vagons. El tren comença d'arrencar i fins que ha passat el disc no agafa velocitat. Jo m'aixeco, em foto a l'estribo i antes de ser al disco ja vaig ser a baix. Ja vaig saltar. El tren va marxar. No em van pas veure perquè si m'haguessin vist, m'haguessin fotut un raig de tirs!

Allevores vaig anar a Manresa [...] cap a Berga i cap a Obiols. I passava la nit allà. El dia a vegades a vegades passava la Guàrdia Civil [...] i com que de misèria n'hi havia prou, la Guàrdia civil, el meu pare els donava algun bull o una mica de... a vegades alguna mica de tocino, els hi donava per exemple farina de blat de moro... en fi, sempre treien algo. Passaven cada 15 dies o cada mes. Alguna vegada jo m'havia trobat que ells hi eren. Allà, bueno allà menjaven també, treien el porró i menjaven. Jo estava a dintre de l'habitació, dormint. I mai...

Bueno, la nit tornava a agafar el camí i fins que havia passat la mina. Quan havia

passat la mina de Coll de Jou, ja era de dia i ja tirava cap a dalt. [...] després de Pi de les tres branques, [...] de l'altre costat a Camp Llom pujava cap allà, i allà travessava la carena i anava a passar a baix a Llinars i llavors passava cap dalt amb una casa [...] de pagès gran...

Totes aquestes cases de pagès que us anàveu trobant pel camí, ja eren llocs de parada obligats?

No, això eren cases de confiança. Cases que o bé eren d'esquerres o tenien fills que feien el contrabando i ens camuflaven. Allà menjàvem si compràvem pa pel camí o el que fos. La Casa Gran li'n deien. A sobre Llinars cap dalt.

D'allà ja anàvem a Sorribes i de Sorribes cap a Gósol, passàvem per baix, de Gósol cap a Josa. De Josa travessàvem el Cadí i allevores, si no passàvem pel pont dels Arenys, agafar la muntanya i sortir a Escaldes, a Andorra, passàvem per baix, com veníem per baix, passàvem cap a la Coma de Sant Llorenç però per fora de la coma de Sant Llorenç. [...] Si venia la Guàrdia civil, nosaltres ja estàvem camuflats al paller o allà on fos.

La Guàrdia civil sempre venia de nit?

No, no, de dia. Allevores començaven a fer...a treure fusta d'aquests boscos, d'aquí del camí, pues van començar a fer carreteres, i a pujar els camions. Allevores ells pujaven amb els camions. Abans d'això, no hi havia dingú perquè havien de pujar a peu de la Seu o de Martinet, i no hi havia tan perill. Però quan hi va començar d'haver carreteres, llavors, ja hi havia més perill i havies de treballar més a la nit.

Després de tot això, jo, m'havia casat l'any 42, perquè m'havien dit... bueno, em van aconsellar que si em casava, no me molestarien, però fins que es va haver acabat la Guerra Mundial, vam estar perseguits per la policia andorrana i pels gendarmes. Quan es va haver acabat la guerra mundial allevores no. [...] quan es va haver acabat la guerra, els gendarmes que hi havia, pués com que hi havia l'asunto dels maquis a Espanya, pués ens havien dit: si la Guàrdia Civil (perquè la Guàrdia Civil va pujar aquí a Andorra [...]), tenien el quarter general al cafè aquest que en diuen a cal Marfany, bueno el quarter general el tenien al casino d'Escaldes, a l'hotel Valira, però a Sant Julià hi havia alguna companyia. La Guàrdia Civil ens perseguia junt amb algun policia o algun xivato. I els gendarmes ens van dir si us persegueixen veniu que a la vegueria francesa sempre teniu un refugi.

L'any 1952, amb els diners estalviats del contraban, i aprofitant que tenia el carnet de primera especial, que se'n deia llavors, amb un altre company van comprar un camió de la casa Renault. El van anar a buscar a Marsella, França i els va costar prop de les 70.000 pessetes (uns 420 euros). Volien aprofitar que es començaven a enquitranar algunes carreteres generals. De feina no n'hi faltava. Per sortir del país s'havia de demanar un paper especial a la Vegueria francesa per a les hores o dies que es necessitava. Primer van estar treballant per la Vall. Però van demanar un augment en el preu que els pagaven al metro de grava. Un personatge de Sant Julià va fer una contraoferta dient que aquell preu ja li estava bé i va deixar els treballadors fora de joc.

Abans però, de comprar el camió, el capellà de Sant Julià, Mn. Jaume li va proposar

d'anar a uns exercicis espirituals. Ell s'hi va negar rotundament al·legant que havia de mantenir una família i no es podia donar *el lujo d'anar-me'n 3 setmanes o bé un mes, amb un hotel a resar parenostres i anar ben fart, i els altres que s'espavilin*. Aleshores és quan es fa palès el poder de l'església ens el afers de la política andorrana. Aquell capellà, per fer-li pagar el refús va aconseguir que no li donessin feina al Comú de Sant Julià a la construcció de la carretera del poble fins a Juberrí. Es van haver de vendre el camió. Va comprar un cotxe i va començar a fer de taxista. Després es va vendre el cotxe i va anar a treballar, també de taxista, per una senyora vídua que tenia el primer Mercedes 180 d'Andorra. Aquesta senyora tenia un company que aprofitava els viatges del taxi per passar contraban per la frontera.

[...] a mi la Guàrdia Civil a la Seu em coneixien i a baix a la Palanca de Noves igual. Els controls et coneixen de seguida als taxistes.

Quan vaig fer el taxi per al nostre compte amb aquell altre company, a la duana encara em coneixien més. Perquè hi havia un guàrdia civil que estava molt "necessitat" i quan jo arribava a la duana, ja vigilava. I si ell era, em feia anar cap a la seva banda. Perquè tots paraven la mà i nosaltres, pués nosaltres baixavem un parell de botelles de whisky, un parell de quilos de tabaco, Rossly, en fin, baixàvem quatre coses. Baixàvem els faros, els clàxons i a Barcelona ho veníem tot. [...]

I això a cada viatge quan suposava més o menys? Molt més que baixant a peu, no? Home... sempre si baixaves per exemple 2 o 3 persones o 4 o encara que anessis ple que en baixassis 5, els cobràvem 100 peles d'aquí a Barcelona. I sempre et quedaven lo menos un parell o tres de mil peles. Però això va durar poc. A la duana, a la Seu, jo ho tenia molt bé. Sempre deixava estar 5 duros al cenicero i el guàrdia ja ho sabia o sinó a la guantera dins d'una capsa de mistos, i el guàrdia agafava aquella capsa de mistos i ja sabia que allà hi havia 5 duros.

Llavors ja no miraven res?

No miraven. Encabat, de 5 duros ja va passar a 10.

Llavors, quan pujàveu de Barcelona amb el cotxe, què pujàveu?

Gent però legalment

No eren refugiats?

No. Gent que venia a comprar aquí i encabat els tornàvem a baixar. Compraven Duralex, compraven culleres, compraven el que fos, roba, lo que necessitaven.

A banda de passatgers i objectes de contraban, i per motius polítics, com ferm defensor de la República i en contra del règim franquista, es va dedicar a baixar propaganda electoral. Un dia, l'any 57, a Barcelona, quan estava a punt de pujar cap a Andorra, uns policies el detenen i el porten a comissaria a declarar.

Aquella època, a Espanya, ja hi havia un moviment contra el Franco de l'Opus dei. Jo considero que el que va fer la denuncia els va dir: si no porta propaganda contra el règim, està implicat en un assumpte de contraban. [...] quan va haver passat el registre, hi havia els grisos estirats en unes lliteres d'aquelles que vaig pensar: et fotran un mà d'hòsties que et desgraciaran aquesta gent...no em van trobar res. És veritat, jo portava propaganda, però saps on la portava? La portava escrita als fulls de paper de

fumar, d'aquells llibrets vermells que se'n deien Jan, [...] que me l'escrivía un mestre andorrà que havia estat de secretari a la generalitat de Catalunya quan la república, que era mestre, un tal Ventura Armengol, molt amics. Jo la fotia entremig. Haguessin hagut de treure tots els fulls o bé estripar el llibret per trobar-la i no van trobar res. Ja anaven ben informats ja.

Allà mateix li van prendre declaració, el van fitxar i al cap de tres dies el van tancar a la presó Modelo de Barcelona.

I allà no teniu por de que us pelessin ni...

No, no, jo només tenia por que quan me fessin declarar no em fotessin algun jec d'hòsties. Perquè escolta, a la nit, quan senties, la ràdio a tota merda, es que ja com-bregaven a algú.

I allà eren tots delinqüents o només hi havia presos polítics?

Allà hi havia de tot. Delinqüència, n'hi havia que robaven carteres i n'hi havia que saltaven els bancs.

I assassins i de tot?

Hi havia polítics, de tot.

Al cap de tres mesos d'estar a la presó el van incorporar a la cuina de la presó. Aprofitant la seva experiència com a aprenent de cuiner, va ser una oportunitat única per gaudir d'una mica més de llibertat dins la presó:

[...] els que treballàvem al forn, els qui treballaven de cuiners, els qui treballaven a les oficines de la presó, estàvem en una planta que només hi havia els apartaments per dormir, amb lliteres [...] però tot obert, no hi havia portes, una sala molt gran. O sigui que ja tenien més llibertat.

Des d'Andorra, van agafar un advocat molt bo que deia: jo, soc com els sastres, si el trage em surt bé me'l faig pagar si no, doneu-me el que vulgueu.

Jo, si hagués sabut que m'hi havia d'estar molt temps perquè, em fotien 4 anys de presó, allevores, m'hagués escapat de la presó [...] Per això allà hi posaven tant a la cuina com al forn, gent que tingués...no n'hi havia cap que tingués dos anys de presó, ni un any, màxim, que tinguessin 6 o 7 mesos, que estiguessin pendants de judici o alguna cosa d'aquestes.

Al cap d'onze mesos, i després d'haver patit una estafa per part de dos persones conegudes del seu pare, va sortir de la presó:

[...] Vénen un dia al vespre, em criden: coja usted toda la ropa o lo que tenga i a fuera. No em van donar cap paper.

Ni cap explicació ni res

Res. Em foten a fora així mateix. [...] El meu sogre i els meus dos cunyats ja m'esperaven. [...] Vaig pagar, 50.000 peles de fiança, vaig sortir en llibertat provisional, i 50.000 de l'advocat. Jo, amb aquells calés hagués comprat la meitat d'Andorra! La fiança la vaig pagar de seguida, l'advocat tot no. El meu sogre va treure calés, però hi havia uns senyors que me'n devien de gènere que baixàvem [...], i al sapiguer que em devien aquells calés, llavors ell va treure calés per endavant, que sinó no n'hagués tret cap.

Pujant cap a Andorra i abans d'arribar a la frontera, va baixar del cotxe i va entrar al país a peu perquè estava en llibertat provisional i per tant no es podia moure d'Espanya. Poc després van canviar de pis i se'n van anar a viure de lloguer a Cal Patau de Sant Julià pagant 500 pessetes (3 euros) de lloguer.

Durant la seva estada a la presó, el fill petit va caure molt malalt:

Els seus pares no la van ajudar mai per res, mai. Ni li van anar un dia a fer-li companyia a la nit, mai. [...] Els seus pares li deien: mira, si vas justa de cèntims treu el dot. Andorra abans, hi havia una llei que quan es casava un hereu o una pubilla d'una casa, si no feien papers que el primer fill seria l'hereu o la pubilla, en podien fer a qualsevol. I ells, com que quan es van casar no van fer papers d'aquests, per això van fer de les tres germanes, la més petita la pubilla. Vet aquí. [...] La dona no va treure mai el dot, mai. Li havien designat 10.000 peles de dot. Al cap d'uns anys, li van designar 20.000, pues ella no va treure mai ni un duro.

L'any 59, i descartant la possibilitat de tornar a fer contraban a nivell "professional", va tornar a treballar portant un camió fins que el mateix propietari de l'empresa li va proposar de treballar als clipols, als *plattillos*. Allí s'hi va estar 14 anys. Després dels clipols se'n torna a treballar com a transportista de grava durant 3 anys, fins que arriba l'època de l'EICASA:

Que feien cases, construïen?

Sí, sí, la companyia més gran...potser treballaven 300 persones. Hi havia...érem de mensuals, 36. [...] Encara me'n recordo, sense comptar les oficines, només encarregats, els dos mecànics i 3 xofers: 36 persones. Fixa't la colla d'encarregats que hi havia. Hi havia un colla d'homes, [...] entre paletes, fusters, ferrallistes i de tot. I allà també vaig treballar cap a 12 anys.

Quan era petita, a finals de l'època franquista, encara recordo el iaio amagant ampelles de whisky a la tapisseria del cotxe! Va acabar la seva vida professional entrant a treballar pel comú d'Andorra la Vella, primer conduint els camions de les escombraries i després com a vigilant d'un aparcament cèntric.